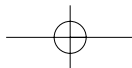

A Batthyányak nemzetsége, gróf Batthyány Lajos Vas megyei emlékezete

Kiállításvezető

Körmend, 2007

A kiállítás fővédnökei:
Herceg Batthyány-Strattmann László Paszkál
Kovács Ferenc, Vas Megye Közgyűlésének elnöke

A kiállítás védnökei:
Gróf Batthyány Ádám
Gróf Batthyány Bálint
Gróf Batthyány László
Bebes István országgyűlési képviselő, Körmend város polgármestere
Németh Zsolt országgyűlési képviselő

Kiállítási koncepció és forgatókönyv:
Móricz Péter – dr. Nagy Zoltán – H. Vörös Márta

A kiállításvezetőt szerkesztette:
Móricz Péter

Szerzők:
dr. Basics Beatrix
Csenki Éva
Keppel Csilla
Móricz Péter
dr. Nagy Zoltán
dr. Rozsondai Marianne
dr. Zsámbéky Monika

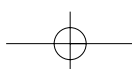
Fényképek:
Czikkelyné Nagy Erika, Dabasi András, Jámbori Tamás, Kiss László,
Kusztor Gergely, Móricz Péter, Németh József, Székely Anikó, Takács Zoltán, Tihanyi Lajos
A Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum Batthyány Archívuma

Családfa-rekonstrukció:
Markovics Ágota, Tihanyi Lajos, Tóth Éva Gyöngyi

A kiállítás és a kiállításvezető létrejöttét támogatták:

Felelős kiadó:
Dr. Horváth Sándor PhD.
megyei múzeumigazgató

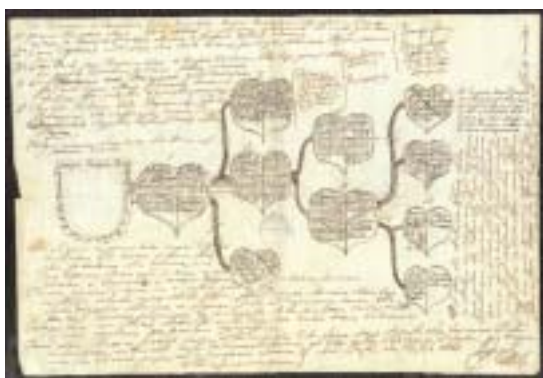

A Batthyány nemzetség családfái

A díszes családfák műfaja a 17. század első felében alakult ki Magyarországon. A családi levéltárban őrzött, a család birtokaira, kiváltságaira vonatkozó oklevelekből egy-egy család összeállíthatta a család genealógiáját, ám a távolabbi múltból már nem, vagy alig rendelkeztek adatokkal.

A Batthyányok saját családtörténetük iránti nagyfokú érdeklődéséről tanúskodik az a levéltárunkban fennmaradt két vaskos csomónyi irat, mely nagyrészt a família genealógiáit és családfáit tartalmazza. A genealógiai leírás nehézségeit illusztrálja az a 17. század végén keletkezett irat, mely a grófi ág házaspárjait szív alakba írva tünteti fel. (1. kép. MOL P1313 56. cs. 128. f.) A család Batthyány I. Ádám fiai, Kristóf és Pál révén vált hercegi és grófi ágra. A genealógia Pál leszármazóit tünteti fel néhány tévedéssel, melyeket a készítő sűrű áthúzásokkal próbált korrigálni. Utólag a genealógián a hercegi ág leszármazását is feltüntették, egészen a 18. század végéig.

A család levéltára a számos leszármazási leírás mellett néhány díszesebb kiállítású családfát is megőrzött. Batthyány Lajos kancellár az 1740-es években jelentős genealógiai

1. kép. A család 17. századi grófi ágát ábrázoló genealógia

2. kép. „Németújvári” családfa

feltáró munkát végeztetett Csepreghy Mihály levéltárossal a családi levéltárban, melynek eredményeként Rajcsányi Ádám több családfát is készített a főúr számára. Rajcsányi Ádám a Magyar Kamara levéltárnokaként kutatta a Batthyány család leszármazását, egy 1742-ben kelt levelében ígéretet is tett egy díszes családfa megalkotására: „Tiszta igaz szívvel kívánnék oly Genealogica Arbort [családfát] produkálnom Excellenciádnak, aminéműt Magyarországon még senki sem látta.” Munkájának eredményeképpen a következő évben több, különböző méretű családfa is készült.

A 72x51 cm nagyságú, Németújváron őrzött családfa az egyszerűbb típusok közé tartozik. (2. kép. Gróf Batthyány László.) A latin nyelvű családfa törzsén a legelső név, vagyis az első is-

mert ős Magister Miske de Kövágó Eörss. Miske neve felett a korai Batthyány címer látható, amelyet a családfa alsó ágain álló koronás griffek tartanak mellső lábaikkal,

3. kép. A nagyméretű családfa alsó része

melléjük fehér rózsza ábrázolással. A familia 16 generációját ábrázoló családfa általában a családfők tisztségeit és emlékezetes cselekedeteit sorolja fel, valamint a feleségeik nevét adja meg a faágakból kinövő téglalapokba írva, míg a testvéreknek csak a nevét tünteti fel. A középkori rész számos genealógiai és kronológiai tévedést tartalmaz, de a készítő öccse feleségének nevét is helytelenül adja meg. A családfa megrendelőjének, Batthyány Lajosnak, és öccsének születési dátumát „...” írásjellel helyettesítették.

Ugyancsak 1743-ban több hatalmas méretű családfa is készült. Az egyik töredékét, a családfa alsó részét a Magyar Országos Levéltárban őrzik. (3. kép. MOL S 20. No. 190/2.) Ennek középső részén ábrázolták az örsi sziklát, melyről a családfa törzse kinőtt. A törzsnél fekvő alak Kövágóörsi Miske mester, felette a Batthyány címer, melyet két oldalról griffek támogatnak – hasonlóan a „németújvári” családfa címeréhez. A szikla középső részén a címerállatok is megjelennek: a szik-

laüregből kiemelkedő, szájában kardot tartó oroszlán, valamint a fiókait saját vérevel tápláló pelikán. A családfatöredéken a 18. században a három legfontosabbnak tartott, a családhoz kötődő település is megjelenik: Kúvago-Eürss, azaz Kövágóörs egy bányaábrázolással, a névadó település, Batthyan, és az 1524-ben adományul nyert Nemet Ujvar (Németújvár).

Egy nagyméretű, eredetileg a családfabal felső észét alkotó töredék a körmendi múzeumba került. (4. kép. DBSLM Ht. 90.1.1027) A kézzel festett, 129x75 cm-es nagyságú töredék latin nyelvű szövege megegyezik a Németújváron őrzött családfa szövegével. A töredéken a készítéstől számított utolsó hat nemzedék került feltüntetésre, a fa ágaiából kinövő ovális alakzatokba egy-egy családtag nevét, tisztségét, emlékezetes cselekedeteit, halálának

4. kép. A nagyméretű családfabal felső része

5. kép. A nagyméretű családfa rekonstrukciója

dátumát, valamint házastársának nevét írta a készítő, mindezek fölé a Batthyány, illetve a házastársak címerei kerültek. Batthyány Lajos születési évszámát – hasonlóan a „németújvári” családfához – itt is kihagyta a készítő.

A kiállításra elkészült a nagyméretű családfa rekonstrukciója, mely tartalmazza az alsó és a bal felső részt, a hiányzó részek pedig a „németújvári” családfa segítségével lettek kiegészítve. (5. kép) Az 1,36 m széles, 4 m magas rekonstrukción ötven családtag, ötvenegy Batthyány és kilenc más nemesi címer tűnik fel.

A Batthyány Lajos kancellár által készített családfáról több másolat is készült, így az a 19. századi változat is, amelyen már Renoldust nevezik meg első ősnak, az időrendben feltüntetett legutolsó személy pedig Batthyány III. Ádám. (6. kép. Gróf Batthyány Bálint tulajdona.) A fontos, kiemelt családtagok nevei vörös tintával íródtak, és az idők során kifakultak. A lap alján egy 1882-ben kézzel írt hitelesítés olvasható, melyben felsorolják az összes, a családfán szereplő személynevet.

6. kép. A nagyméretű családfa 19. századi másolata

Batthyány ősök a 16. században

A Batthyányaknak a 16. század előtt Fejér, Veszprém és Somogy vármegyében, valamint Szlavóniában voltak jelentősebb birtokaik. A családi címert Batthyány I. Boldizsár kapta 1500-ban II. Ulászló királytól, a németújvári és a szalónaki várra pedig Batthyány I. Ferenc királyi adományként tett szert 1524-ben, illetve 1527-ben. Ettől kezdve a család birtokainak súlypontja a történelmi Vas megyébe helyeződött át.

Az 1500-ban megszerzett családi címer: kék pajzsban lenn természetes színű sziklaüregéből sörényes oroszlán fél testével kiemelkedik, szájában egyenes kardot tartva. A szikla tetején fészkből kiemelkedő, szétterjesztett szárnyú pelikán látható, amint vérével táplálja három fiát. Egyik központi elemét, a vérével fiókait tápláló pelikánt formázza a kiállításon is bemutatott, fából faragott, aranyozott, 19. századi óra. (7. kép. Gróf Batthyány László tulajdona.)

A Batthyány címer várak, kastélyok, templomok homlokzata mellett egyéb helyeken is feltűnik, többek között egy gobelindíszítésű vászon postástáskán is. (8. kép. Gróf Batthyány László tulajdona.) Utóbbin növényi ornamentika díszítéssel körülvevett egyszerűsített hercegi címer látható. Grófi Batthyány

címet festettek viszont a kiállításon is bemutatott aranyszegéllyel díszített herendi tálra. (9. kép. Gróf Batthyány László tulajdona.)

A 16. század első jelentős Batthyány családfője I. Ferenc (1497–1566) volt, aki horvát báni és főpohárnokmesteri pozíciót töltött be. Részt vett a mohácsi csatában, az ő nevéhez fűződik a Vas megyei uradalmak megszerzése. 6 db ezüst- és rózsaszínű selyemzsinórral összefűzött, pergamenhártyából készített füzetbe írt végrendelete a körmendi múzeum tulajdona. (10. kép. DBSLM Ht. 90.1.11) Az irat nagy jelentőségű a németújvári és a rohonci uradalmak átszervezésének, a horvát családok betelepítésének, és a Batthyány családon belüli viszonyoknak ismerete szempontjából. I. Ferenc bán feleségére Swetkovits Katalinra és unokaöccse, Kristóf fiaira: Gáspárra és Boldizsárra hagyja vagyonának legnagyobb részét.

7. kép.
Pelikánt ábrázoló óra

8. kép.
Batthyány címerrel
díszített táská

9. kép.
Batthyány címeres
herendi tál

10. kép. Batthyány I. Ferenc végrendelete

12. kép. Beythe István
prédikációs könyve

A század másik kiemelkedő Batthyányja I. Ferenc bán unokaöccse, III. Boldizsár volt. A 16. század közepén beutazta Nyugat-Európa nagy részét, majd hazatérve németújvári udvarát a humanista művelődés műhelyévé, az újjáformálódó egyházak fő patrónusává tette. A 16. századi Magyarország egyik legnagyobb könyvtárát hozta létre: kisebb részben a birtokain álló elhagyott szerzetesi házak és elűzött katolikus papok könyveiből, na-

gyobb részben viszont újonnan beszerezett művekből, amelyek közül főként a francia szépirodalom, a kortárs történeti és történetfilozófiai könyvek jeleztek leginkább Boldizsár fő érdeklődési területeit. Könyvei közül a kiállításon az 1571-ben kiadott Numismata című kötet szerepel, mely a Római Birodalom pénzürméit mutatja be. (11. kép. DBSLM Ht.76.729.1) Belső címlapján a tulajdonos aláírása olvasható.

11. kép. A Numismata c. könyv címlapja

Batthyány III. Boldizsár németújvári udvarába hívta az Európa szerte híres flamand botanikus Carolus Clusiust – akinek 15 éven keresztül támogatta értékes magyarországi botanikai gyűjtőmunkáját, és segítette művének megjelenését –, valamint a nagyhatású Beythe István tudós prédikátort, aki később Dunántúl református püspöke lett. A kiállításon látható Beythe Eztendő által való vasárnapi epistolák c. könyve, melyet Manlius János, a protestáns papság vándornomádása nyomtatott ki Németújváron, 1584-ben. (12. kép. SmM SK 72.15)

15. kép. Batthyány I. Ádám öltöztetett szobra

16. kép. Intarziás Batthyány címer

Batthyány I. Ádám idejéből meglepően sok irat, viszont annál kevesebb tárgy maradt az utókorra. Utóbbiak közül való az 1647-ben készült intarziás Batthyány címer. (16. kép. Gróf Batthyány László tulajdona.) Családi elbeszélésből tudjuk, hogy a keretezett címer valójában a németújvári várban megőrzött régi filungos komódnak, vagy pohárszéknek az ajtaját díszítette. A bútort rossz állapota miatt már nem lehetett helyreállítani, így a címert a közelmúltban kivágták, s falidíszként használták. A készítés évére utaló évszám felett ötleveles korona alatt ovális, rozettában végződő csücskös pajzsban a Batthyány család címere látható. A pajzsot barokk levéldísz öleli körül.

Batthyány I. Ádám életében – és a család történetében – fontos volt katolizálása, amely megnyitotta számára a hivatali karrier lehetőségét. A kálvini, majd lutheri tanokra nevelt Ádám 1629-ben már hajlott a katolikus hitre való áttérésre. Ebben leginkább Esterházy

Miklósnak, Csáky Lászlónak és Pázmány Péternek volt szerepe. Az áttérés Poppel Éva, Ádám anyjának akarata ellenére ment vége 1629 szeptemberében, amikor Batthyány letette az esküt a katolikus hitre. A katolizálásról fennmaradt egy magyar nyelvű irata, melyben felsorolja a lutheránusok és a pápisták eltérő nézeteit a különböző vallási kérdésekben. (17. kép. MOL P1322, 172. cs. Vall. 200-209. f.) Megindokolja, hogy miért

tartja elfogadhatóbbnak a pápista álláspontot, és mit értelmeznek szerinte rosszul a lutheránusok. Áttérése jutalmául II. Ferdinánd a következő évben kamarássá nevezte ki, majd grófi címet adományozott neki.

A kiállítás Batthyány I. Ádám korából származó másik tárgya egy fémveretes díszkantár, mely jelen állapotában nyaklódísz

17. kép. Batthyány I. Ádám megtérési irata

nélküli, azonban ezüst láncos tarkóborítójú, pofaszárán, homlok- és orrpántján préselt, virágmotívumokkal díszített, aranyozott és ezüst lemezekkel, szív alakú csüngődíszekkel van felszerelve. (18. kép. DBSLM 64.249.1)

Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitányként a Balatontól délre eső területek török elleni védelmének megszervezését kapta feladatul. Ennek jegyében adott hajdúprivilegiumot Körmend városának 1650-ben. (19. kép. VaML V. K. 36/A Körmend mezőváros iratai. Kiváltságlevelek. No. 14.) A függőpecséttel ellátott kiváltságlevél bevezető részében indokolja meg intézkedését: „*Látván az pogány török ellenségnek ellenünk való keménségét és dübösségét*” a városba hajdúkat kell telepíteni, illetve az ott élőket hajdúszabadságban részesíteni, hogy képesek legyenek megvédeni a települést és

18. kép. Fémveretes díszkantár

környékét. Ennek érdekében a polgárokat a városból „*kiküldi*”, és „*az városnak lakosai mind katonákból és hajdúkból fognak ennek utána állani*”, akiktől csak katonai szolgálatot kívánt. A főkapitány célja az volt, hogy minden körmendi jobbágytelken hadra fogható katona éljen, ezért elrendelte, hogy a városban senkinek sem lehet több telke. Körmend katonai önkormányzatot kapott, a földesúr jóváhagyásával, de a körmendiek maguk választhatták a seregbíró, jegyzőt, esküdteket. A privile-

gizált helyzet a török kiűzéséig maradt fenn, 1700-ban Batthyány II. Ádám új rendtartást adott Körmendnek, melynek polgárai újra adófizetésre kényszerültek.

Batthyány I. Ádám rendszeres levelezésben állt a törökökkel, így levéltárában számos török tiszt által írt missilis marad fenn, többek között Musztafa koppányi bég levele. (20. kép. DBSLM Ht. 84.1.41.1) Ennek előoldalán a bég gyűrűs pecsétjének lenyomatát és aranyporral hintett tigrisját, kalligrafált kézjegyét is elhelyezte, melyek kiterjedéséhez hozzáigazította az írnok a törökül diktált, magyar nyelvre lefordított szöveget. Az aga kéri Batthyány Ádámot, hogy a fennhatósága alá tartozó falvakban: Szentgyörgy várában, Keszthelyen, Devecseren, Zalaváron lakó, általa megnevezett „*tolvaj*”

19. kép. Körmend hajdúprivilegiuma, 1650

20. kép. Musztafa bég levele Batthyány I. Ádámboz, 1637

21. kép. Batthyány I. Ádám naplója, 1644

jobbágyait például büntesse meg, mert neki kárt okoztak. A fenyegető levélben arra szólítja fel Batthyány Ádámot, hogy adja ki, „engedtesse el” a falvaiban védelme alatt álló jobbágyokat.

Batthyány Ádám azonban nemcsak a törökök ellen harcolt: III. Ferdinánd király bandériuma élén személyes részvételt várt el tőle a harmincéves háborúban a francia-svéd szövetséghez csatlakozott Rákóczi György erdélyi fejedelem elleni hadjáratban. Ádám naplójában rögzítette az előkészületeket és csapatának felvonulását. A tizenhat oldalas leírás 19. századi félbörkötésben maradt az utókorra. (21. kép. OSZK Kit Fol. Hung. 38.) A napló név szerinti jegyzéket közöl a száztíz lovasról, és a közel harminc fős szolgazemélyzetről. Az 1644. október 25-től 1645. január 2-ig tartó hadjáratban komolyabb ütközetre nem került sor.

A Batthyány levéltárban Ádám 1658. február 20-án kelt végrendelete ma is megtalálható. (22. kép. MOL P1313 Major., Lad. 31., Testamentaria, No. 6.) Ebben a család későbbi története szempontjából rendkívül fontos birtokfelosztásról döntött. Ádám végrendelete szerint az őseitől származó németújvári,

rohonc-szalónaki és körmendi uradalmakat a két fiú, Kristóf (1637–1687) és Pál (1639–1674) örökölte, úgy hogy „mindeniknek egyenlő része legyen benne”, a szerzett birtokok közül pedig Szentgrótot Pál, a dobrai birtokrészeket Borbála, a borostyánkői uradalmat pedig a második feleség, Wittmann Katalin kapta. Batthyány Kristóf és Pál végül 1662-ben osztotta

föl egymás között a közösen örökölt ősi birtokokat. A németújvári és a rohonci uradalmakon fele-fele arányban osztottak, de Körmend kizárólag Kristófé és utódaié, a később

22. kép. Batthyány I. Ádám végrendelete, 1658

23. kép. Batthyány II. Kristóf útinaplója,
1657-1658

bi hercegi ágé lett. Pál viszont a népes grófi ág megalapítója lett.

Batthyány II. Kristóf végül nem vált apjához hasonló jelentőségű személyiséggé, annak ellenére, hogy kiváló nevelést kapott. 1657-1658 folyamán európai utazást tett, melyet egyik ismeretlen kísérője naplójában örökített meg. (23. kép. OSZK Kit. Oct. Hung. 1534.) Kristóf 25 éves ifjúként, 1657. november 12-én indult Bécsből hét hónapos európai körútjára, melynek során német, majd itáliai területeket keresett fel.

A Batthyány család jelentős női személyisége volt Batthyány Erzsébet (1619–1674), I. Ádám húga, Erdődy György tárnokmester felesége. A kiállításon özvegyi portréja szerepel. (24. kép. SZMP) A festményen Erzsébet bal kezében egy lelógó tekercsen a szombathelyi Szent Márton templom és kolostor képe, mellette a soproni domonkos templom és kolostor képe látható. Erzsébet építtette

24. kép. Batthyány Erzsébet
özvegyi portréja

újjá a szentmártoni templomot, a soproni domonkosoknak pedig az ottani házát adományozta. Kustár Ágnes és Árpás Károly elkészítették a grófnő fennmaradt koponyája segítségével arcreekonstrukcióját, melynek eredményeképpen elkészülhetett a kiállításon is bemutatott szobra. (25. kép. DRGY)

25. kép. Batthyány Erzsébet
arcreekonstrukciója alapján készített
mellszobra

A hivatali és katonai hierarchia csúcsán – Gróf Batthyány Lajos nádor és herceg Batthyány Károly tábornagy

A Batthyány család az 1760-as években érte el hatalma csúcspontját. Batthyány Lajos Ernő (1696–1765) nádor befolyása – saját pozíciója révén – kiterjedt a magyar közigazgatásra, igazságszolgáltatásra és törvényhozásra; öccse, Károly (1698–1772) tábornagy révén a császári hadvezetésre és a későbbi királyok neveltetésére; fia, József (1727–1799) érsek révén pedig a katolikus egyházra.

A befolyásos Batthyány testvérpár nevelését anyjuk, Strattmann Eleonóra (1672–1741) irányította. Theodor Heinrich Strattmann birodalmi kancellár lányáról több ábrázolás is fennmaradt, a kiállításon a Smidt Múzeumban őrzött térdképe került bemutatásra. (26. kép. SmM SI.71.1182) A festmény mestere Filippo Maria Galetti jó nevű olasz festő, aki erősen kivágott, aranylő sötétsárga selyemruhában,

26. kép. Strattmann Eleonóra képmása

bal kezében virágot tartva ábrázolta Eleonórákat. A portré alanyának tekintete előre néz, barna szeme értelmet, érdeklődést sugall, fülében vagyont érő gyöngyfüggőt, hajában ékköves

27. kép. Székesfehérvár 1688. évi ostroma

ékszereket visel. Férje korai halála (1703) miatt Strattmann Eleonórára maradt a hatalmas Batthyány birtokok irányításának feladata, melyet olyan kitűnően oldott meg, hogy az uradalmak száma még nőtt is 1741-ben bekövetkezett haláláig. Kitűnő udvari kapcsolatokkal rendelkezett, különösen Savoyai Jenő hadvezérrel, a török elleni felszabadító háborúk hőseivel, az egyik legbefolyásosabb birodalmi politikussal ápolt szoros viszonyt.

Strattmann Eleonóra férje, Batthyány II. Ádám (1662–1703) élete negyvenegy éve alatt fényes katonai és hivatali karriert futott be. Részt vett Buda felszabadításában, Kani-za és Székesfehérvár visszafoglalása pedig az ő irányításával zajlott. Utóbbi 1688. évi ostromáról több ábrázolás is fennmaradt, például Johann Martin Lerch rézmetszete. (27. kép. OSZK RNYT App. M 354) 1688.

május 19-én a meggyengült török csapatok tizenkét napi ostrom után a szabad elvonulás feltétele mellett adták át a várat az ostromló csapatok főparancsnokának, Batthyány II. Ádámnak. A metszet Székesfehérvár korabeli látképét ábrázolja, az előtérben az ostromló csapatok táborában játszó életképekkel, valamint távolabb az ostromra induló hadtestekkel. A metszethez kapcsolódó német nyelvű szövegből megismerhetjük az ostrom lefolyását és legfontosabb szereplőit a török és a császári csapatok részéről.

Batthyány Lajos legismertebb ábrázolása a rohongi ősgalériából származik. (28. kép. MNM TKcs. Ltsz. 1655) A 259x166 cm nagy-

28. kép. Batthyány Lajos Ernő képmása

ságú festményen hatalmas palástban, az Aranygyapjas Rend díszöltözékében jelenik meg. Mesterét nem ismerjük, de a bécsi udvari festők között kereshetjük, aki jól ismerte a reprezentatív francia portréfestészetet is. A nádor másik ismert ábrázolása Johann

29. kép. Batthyány Lajos Ernő mellképe

30. kép. Batthyány Lajos Ernő öltöztetett szobra

Ernst Mansfeld rézmetszete, mely Batthyány Lajos halála után készült. (29. kép. MNM TKcs. Ltsz.: 840) A klasszicizáló építészeti keretben, mellvéden elhelyezett mellképen a parókás főúr az Aranygyapjas Rendet viseli. Ez az ábrázolás található a Galgóczi Ferenc által a nádor temetésén elmondott halotti beszéd nyomtatott változatának címlapján is.

A rohonci ősgaléria Batthyány Lajos ábrázolása alapján készült el a nádor öltöztetett szobra, mely francia barokk stílusú, kézzel festett aranydíszítményű hivatali díszruhában idézi meg a grófit. (30. kép. DBSLM) Mellén az Aranygyapjas Rendet, lábán osztrák barokk stílusú selyemcipellőt, fején késő barokk osztrák udvari parókát visel.

31. kép. Mária Terézia lovas képe

32. kép. Aranygyapjas Rend adományozó oklevél, 1744

Batthyány Lajos Ernő hivatali karrierje III. Károly uralkodása (1711–1740) idején indult, Mária Terézia (1740–1780) trónra kerülésekor kancellári pozíciót töltött be. A királynő hűség támaszra lelt Batthyány Lajosban: a kancellár szervezte meg az 1741. évi országgyűlésen a „vitam et sanguinem” jelenetet, amely során a magyar rendek életüket és vérüket ajánlották az osztrák örökösödési háborúban szorongatott helyzetben levő uralkodójuknak. Mária Teréziát ebben az időben, a háború miatt harcias pózban örökítette meg Albrecht Schmidt rézmetsző. (31. kép. OSZK RNYT App. H. 2846) A királynőt kivont karddal, vágató lován ábrázoló metszet Martin Engelbrecht „Theatre de la milice entrangere Schau-Bühne verschiedener bisshero in Teutschland unbekannt gewester Soldaten von ausländischer Nationen” című, színezett rézmetszeteket tartalmazó kötetébe van bekötve.

Mária Terézia kancellárja iránt nem maradt hálátlan: 1744-ben az uralkodónő férje, Lotharingiai Ferenc felvette Batthyány Lajost az Aranygyapjas Rend tagjai közé. A francia nyelvű, indás keretdíszrel és Ferenc fémtokos függőpecsétjével ellátott oklevél a család levéltárában maradt fenn. (32. kép. MOL P1313 Lad. 27. Diplomatica No. 93.) Az

közé bekerült Batthyány Lajos nádor is. A rend nagykeresztjének nyolcágú csillagát középen piros zománcan kettős kereszt, kétoldalt M. T. monogram, körben babérlevelek díszítik. (34. kép. MNM Ét. Ltsz: 170/972) 1764-ben a bécsi Hofburg kápolnájában a nádor mellett Barkóczy Ferenc prímás, Esterházy Ferenc udvari kancellár és Karl Friedrich Hatzfeld generális kapta meg a nagykeresztet, melynek protokollum-listája a család levéltárában maradt fenn. (35. kép. MOL P1058, Szent István Rend, Fasc. 1. No. 16.) Batthyány Lajos a következő évben elhunyt. Fia, Batthyány József bíboros, esztergomi érsek 1776-tól 1799-ig töltötte be a rend prelátsusi tisztségét.

Az Aranygyapjas és a Szent István Rend ábrázolása Batthyány Lajos nádor halotti címerén is megjelent. (36. kép. HM Ltsz: 99.135.1./KE) A 60x45 cm nagyságú papírra a művész a grófi Batthyány címet festette, mely alatt a nádor elhalálzásának helye – Rohonc – és ideje – 1765. október 26. – olvasható.

A hercegi ág tagjai közül Batthyány Károlynak (1698–1772), Lajos öccsének maradt ránk a legtöbb ábrázolása. A rohongi ősgaléria festményén a győztes hadvezér a teljes harci díszében jelenik meg. (37. kép. MNM TKcs. Ltsz. 559.) Sikereit tükrözi öntudatos tekintete, csípőre tett keze, jobbában vezéri botot tart. Fényes páncélján vörös, bélelt köpeny tekeredik, hatalmas bojttal. Batthyány Károly ekkor volt katonai karrierje csúcán: az osztrák örökösödési háborúban több győzelmet aratott, 1745-ben elfoglalta Bajorországot. Mária Terézia hű emberének számított, a királynő tábornaggyá, majd a németalföldi császári seregek parancsnokává nevezte ki. 1742 és 1756 között – apjához hasonlóan – horvát báni méltóságot viselt. Bátyjához hasonlóan megkapta az Aranygyapjas és a Szent István Rendet.

36. kép. Batthyány Lajos Ernő halotti címere

37. kép. Batthyány Károly képmása a rohongi ősgalériából

38. kép. Batthyány Károly 1768-as tízszeres dukátjának előlapi verőtöve

39. kép. Batthyány Károly tízszeres dukátja, 1768

40. kép. Batthyány II. Lajos tallérja, 1788

Mária Terézia 1748-ban Batthyány Károlyra bízta fiai, a későbbi II. József és II. Lipót főhercegek nevelését. Katonai érdemeiért és a főhercegek neveléséért az uralkodónő 1764. január 3-án római szent birodalmi hercegi rangot adományozott Batthyány Károlynak, valamint pénzverési joggal ruházta fel. A hercegi címet Batthyány Lajos leszármazói örökítették tovább, mivel Károlynak nem maradt utóda. A pénzverési joggal Károly, és unokaöccsének fia, Batthyány II. Lajos élt is. Mindketten saját arcképükkel, valamint a hercegi címerrel díszített arany dukátokat és ezüst tallérokat verettek. (38–40. kép. DBSLM Ht. 64.338.1; MNM Ét. Jankovich 535.; MNM Ét. Weszerle 85/b.) Batthyány Károly pénzei öt címletben készültek a bécsi pénzverdében, a verőtöveket Josef Anton Toda, a verde fővésnöke készítette. Négy évből – 1764,

1765, 1768, 1770 – ismerjük pénzeit. A verés első évében, vagyis 1764-ben a teljes címletsor – 10 dukát, 5 dukát, dukát, tallér, féltallér – kiverésre került, 1765-ből csak dukátot és féltallért ismerünk, míg 1768-ban tízszeres dukátot és tallért, 1770-ben dukátot és féltallért vertek. Batthyány-Strattmann II. Lajos (1753-1806) már a hercegi cím viselésének első évében, 1788-ban élt is pénzverési jogával. Pénzeinek verőtöveit Johann Nepomuk Würth (Wirt) készítette. Batthyány Lajos pénzei 10 dukát, 5 dukát, dukát, tallér, féltallér és 20 krajcár címletben készültek, 1788-ban 10 dukát és tallér, 1789-ben 5 dukát, féltallér, 1790-ből 20 krajcár, 1791-ből dukát ismert.

Batthyány Károly könyvtárát Bécsben, Trautmannsdorfban és Payersbachban alakította ki. 1772-ben bekövetkezett halála után a család a herceg könyveiből tekintélyes gyűjteményt hozott létre Körmenden. A második világháború után a könyvtár anyagát az Iparművészeti Múzeumban helyezték el, ahol ma 2617 kötetet tartanak nyilván. A gyűjtemény többoldalúságát az egykori tulajdonos sokszínű érdeklődése határozta meg. Batthyány Károly tanulmányai nyomán, s hosszú hadi pályája során túlnyomórészt praktikus könyvekből álló, nagy könyvtárat gyűjtött össze magának. Figyelemre méltó a filozófiával foglalkozó gyűjteményrész, valamint az antik és modern irodalom kötetei. A könyvtár nemcsak tartami, hanem küllemi szempontok alapján is kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen több, különleges és egyedi kötéssel rendelkező mű is fellelhető benne. Ilyen Kazy Ferenc *Historia regni Hungariae c.* könyve, mely vörös egészsbőr kötésű, hatbordás gerincén és a táblákon dús aranyozott bélyegzős díszítéssel, a

41. kép. Könyv Batthyány Károly könyvtárából

táblaéleken aranyozott filétasorral. (41. kép. IM Ltsz.: 53.1117.1) Az elő és háttábla széles, aranyozott filétasorral keretelt, közepén aranyozott koronás magyar címer. Metszése aranyozott, poncolt díszű.

A kortárs Batthyányak

Az első felelős magyar kormány miniszterelnökének, Batthyány Lajosnak számos, érdeklődésre méltán számot tartó rokona élt a reformkorban és a 19. század második felében, többek között Batthyány Fülöp, Kázmér és Gusztáv. Utóbbi 1883-ban bekövetkezett halála után körmendi kastélyában felvett hit-

42. kép. Biller földgömb

bizományi leltárban már feltűnt a „múzeum” megnevezés. Az itt elhelyezett tárgyakat valószínűleg Batthyány II. Lajos herceg kezdte gyűjteni. A herceg orvos halála után, 1932-ben felvett hitbizományi leltár minősítette is a „múzeum”-ban talált tárgyakat, amennyiben: „A museum, vagyis az úgynevezett másod emeleti tágas helyiségben összegyűjtött gép és épületminták, fizikai műszerek, mechanikai eszközök, szobrok, képek, különlegességek és egyéb tárgyak, azaz az 1794–1994 tételszám alatt felsorolt ingóságok a körmendi várkas-

télyban évtizedek óta összegyűlt mű és kereskedelmi értékkel nem bíró selejtes tárgyak összessége”. A leltározó által furcsának, különlegesen talált tárgyakkól, illetve azok analógiáiból egy vitrinnyi anyag látható a kiállításon. Közéjük tartozik a Johann Biller által 1840-ben tervezett és gipszréteggel bevont keménypapírból készített földgömb. (42. kép. DBSLM Ht.84.24.3) A szemléltető eszközt Nagy Károly, a Bicskei Csillagvizsgáló alapítója saját költségén rendelte meg és készítette el, majd osztotta szét a hazai középfokú tanintézmények között. Az 1884. évi leltárban két hasonló földgömböt is összeírtak. Az inventárium készítője négy asztali órát vett fel a jegyzékbe a „múzeum” részben. Ezek analógiájaként egy fából faragott, női bennszülött alakkal és pálmával díszített, 19. században készített óra szerepel a kiállításon. (43. kép. Gróf Batthyány László tulajdona.)

A Batthyányak generációi használták azt a kőris, ill. cseresznyefából készített, oldalain intarziával díszített talpas bölcst, mely a 18.

43. kép. Asztali óra szerecsen alakkal

században készülhetett. (44. kép. SmM ltsz.: SI.71.1436.) A berakások anyaga dió- és jávorfa. Csak fenéklapja puhafa; könnyű fenyő, közepén egy kisebb lyukkal. Az ívelt talpon ringó, alacsony állású bölcső egyik rövid oldalán berakott díszítmény van; madárkák között pajzs alakú edényből kinövő szimmetrikus virág. A másik rövid oldalon stilizált állat (oroszlán?) figurák között ugyancsak szimmetrikus virágtő látható, amely ún. famozaikos edényből nő ki. A hosszú oldalak vonalberakással mezőkre határoltak. A berakott díszítményt egy-egy négyágú csillagmotívum adja. A bölcsőkön általában a csillag motívumok jelképes értelemmel bírnak, miszerint ez óvja a gyermeket a gonosztól. A hosszú oldalak íves vonalú lezáró tagokkal

44. kép. Batthyány bölcső

magasítottak. Az oldalakból 4-4 esztergályozott fagomb áll ki. A bölcső utolsó használója a németújvári Batthyány családból Batthyány László volt, akit vakbéllel műtött Dr. Smidt Lajos és a sikeres operáció után kapta a családtól ajándékba a bölcsőt.

Batthyány Lajos korából származik, talán Batthyány-Strattmann Fülöp herceg tulajdona volt az a trónszék, melyet a magyarszececsődi templomban kegyúri székként használták. (45. kép. DBSLM) A gazdagon aranyozott, puttókkal díszített széket az elmúlt

45. kép. Batthyány kegyúri szék a magyarszececsődi templomból

évtizedekben átalakították, a karfáján lévő angyalokat megrongálták.

A két Batthyány Lajos, a nádor (1696–1765) és a miniszterelnök (1807–1849) kora közötti kapcsolatot Batthyány Tódor személye jelenti. Tódor 1729-ben, Lajos nádor harmadik fiaként, József érsek öccseként látta meg a napvilágot. A család többi tagjától eltérő módon a műszaki ismeretek és a hajózás iránt vonzódott. Kereskedelempolitikai terveit érzékelteti, hogy a trieszti francia konzullal folytatott levelezésében a francia-magyar gazdasági együttműködés lehetőségeit és Fiume szabad kikötővé fejlesztését vázolta fel. Batthyány Tódor önálló magyar külkereskedelmet célzó törekvései azonban az udvar ellenállása miatt meghiúsultak. Korának legsokeoldalúbb magyar ipari vállalkozója volt, hírére mégis a „víz ellenében úszó” hajójának köszönheti, melyről – mivel a korszakban szenzációs találmánynak számított – számos ábrázolás fennmaradt. A Bucentaurus nevű – tengerjárásra is alkalmas – hajójának bemu-

tatását ábrázoló rézmetszet is ezek közé tartozik. (46. kép. OSZK Knyt. Metszet 699) A képen a Dunán úszó – valószínűleg lójárgánnyal hajtott – hatalmas kereskedőhajót két kisebb hajó követi, az előtérben két sé-

46. kép. Batthyány Tódor flottillája a Dunán

47. kép. Könyv címlapja Batthyány Tódor könyvtárából

tahajóról, ill. a partról álmélkodó tömeg bámulja a találmányt, a háttérben a Stephanskirche tornya tűnik fel.

Tódor műszaki és gazdasági újítások iránti érdeklődését tükrözik könyvei, amelyek 1839-ben Batthyány Kázmér révén a kb. 30 000 kötetes „Batthyány-könyvtárral” a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába kerültek. A könyvgyűjtésben nem a bibliofil szempontok vezérelték, módszereken gyűjtötte kora legújabb technikai szakirodalmát. Ezek szinte kivétel nélkül idegen nyelvű, egyszerű kiállítású kiadványok. Könyveiben ex librist nem használt, hanem kézzel beírta a könyvek előtáblájának belső oldalára nevének kezdőbetűit: G.T.B.,

vagy csak ligálva a TB betűket. Műszaki könyveit szakokba sorolta: bányászat, építészet, gépészet, hadiipar, járművek, közlekedés, kohászat, műszeripar, textilipar, út-, és vízépítés stb. Egy 1786-ban kiadott könyvecske saját felfedezéséről tudósít: a megrakott hajóval ár ellen való hajózásról. (47. kép. MTA K ltsz.: 560.469)

Gróf Batthyány Lajos életében a család hercegi címét Batthyány-Strattmann Fülöp (1781–1870) viselte. Fülöp Vas megyei főispáni tisztséget is betöltött, saját költségén négy festményt készíttetett az 1820-as évek végén Miklóssi József bécsi festőművésszel. I. Ferenc, József nádor, valamint édesapja, Batthyány II. Lajos, és önmaga aranyrámába foglalt, természetes nagyságban megfestett képeit 1830-ban nagy ünnepelés közepette helyezték el a megyeháza nagytermében. A mester a Napoléon elleni nemesi felkelők katonai díszruhájában, merev tartással ábrázolta a főispánt. (48. kép. MNM Tkcs. ltsz.: 53.113.)

48. kép. Batthyány Fülöp képmása

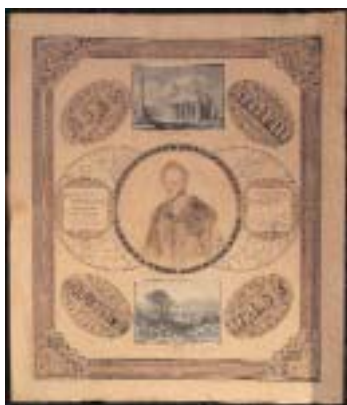
49. kép. Batthyány Fülöp öltöztetett szobra

A Miklóssi-festmény alapján Wieber Mariann elkészítette Fülöp öltöztetett szobrát. (49. kép. DBSLM) Ezen 19. század eleji rövid dolmánya gazdag zsinórdíszítménnyel ékített, kagánya pelerin alakú, fővege tollutánzattal díszített. Lábán paszomány-díszű csizmát, oldalán kardot, nyakában kitüntetést visel.

Batthyány Fülöpről a reformkorban több kép is készült, az egyik kiállított metszet polgári öltözékben ábrázolja a herceget. (50. kép. Gróf Batthyány László tulajdona.) Magyar főnemesi ruhát visel viszont a Joseph Fischer által rajzolt és írt emléklap közepén a Batthyány Fülöp portré. (51. kép. DBSLM) A kép jobb és bal oldalán félhold alakú mezőben Körmend, illetve Szombathely központtal egy-egy térképrészlet tűnik fel, középső részükön kör alakú medalionba foglalt, a főnemest német nyelven dicsőítő mondatokkal. A portré fölött a római Pantheon, alatta az Olympos látható téglalap alakú keretben. Az emléklap négy sarkán ovális keretben Batthyány Fülöpöt németül dicsőítő szavak olvashatók.

50. kép. Metszet Batthyány Fülöpről

51. kép. Batthyány Fülöp emléklapja birtokainak ábrázolásával

52. kép. Batthyány Fülöp halotti címere

Batthyány Lajos nádoréhoz hasonló Fülöp halotti címere, amennyiben mindkettőn feltűnik az életük során elnyert rendek jelvénye. (52. kép. HM 99.156./KE) Fülöp halotti emlékéen azonban már az egyszerűsített hercegi címer szerepel.

A Batthyány Fülöp hatalma és gazdagsága ellenére szerény és visszahúzódó ember volt, aki a tudomány és a kultúra támogatásában szinte ugyanolyan jelentős szerepet töltött be, mint Széchenyi István.

A Magyar Tudományos Akadémia felállításához 50 000 forinttal járult hozzá. A körmendi kastély parkjában 1812-ben előkerült kincsleletet a herceg a Nemzeti Múzeumnak adományozta. Ezt a kincset többségében ezüst tárgyak alkották, pecsétnyomók, gyűrűk, mellkeresztek, edények, ruhadíszek (gombok, veretek, kristálykő) és pénzek. (53–55. kép. MNM) A 14. századi leletegyüttes egyházi tulajdonban

53–55. kép. A körmendi kincs darabjai

lehetett, de többségben volt benne a világi használatú tárgy.

Batthyány Lajos miniszterelnök kortársai közül a kiállításon szerepel Batthyány Gusztávról, Kázmérról és József Györgyről készült metszet. (56–58. kép. Gróf Batthyány László tulajdonai) Batthyány Fülöpnek nem született utóda, ezért a hercegséget, a hitbizományt és a Strattmann ne-

56. kép. Batthyány Gusztávot ábrázoló metszet

vet 1870-ben Tódor unokája, az 1803-ban született Gusztáv örökölte meg. Gusztáv szinte teljes életét külföldön, elsősorban Angliában töltötte, ahol a lóversenysport kiemelkedő alakjaként volt ismert. Az idős Gusztáv herceget a halál is a lóversenypályán érte: 1883-ban egy newmarket-i futam közben szívrohamot kapott, miközben istállója egyik legkiválóbb versenylova, Galliard megnyerte a versenyt. Gusztáv öccse, Batthyány Kázmér a reformkorban és a szabadságharc idején játszott jelentős szerepet Magyarország történelmében. A Batthyány Lajossal egyidős Kázmér támogatta a magyarországi ipar és közlekedés fejlesztését, két éven át a Védegyelet elnöki pozícióját is betöltötte. 1849. május 2. és augusztus 11. között Szemere Bertalan kormányában külügy-, egyúttal földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri tisztséget vállalt. Kossuthal külföldre menekült, 1854-ben bekövetkezett haláláig Párizsban élt. 1851-ben az osztrák

57. kép. Batthyány Kázmért ábrázoló metszet

58. kép. Batthyány József Györgyöt ábrázoló metszet

rák hadbírótság távollétében halálra ítélte, javait elkobozták. A Batthyány Lajos kortársai közötti utolsó kiállított metszet Batthyány József Györgyöt (1836–1897), dr. Batthyány-Strattmann László boldoggá avatott szemorvos apját ábrázolja.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök Vas megyei emlékezete

Magyarország első felelős kormányának miniszterelnöke, Batthyány Lajos gróf 200 évvel ezelőtt, 1807. február 10-én látta meg a napvilágot Pozsonyban. Apja, Batthyány József Sándor (1777–1812) származása ellenére is csak alhadnagyi rangig vitte a császári-királyi hadseregben. 1804-ben feleségül vette Skerlecz Borbálát (1779–1834), aki a 1805-ben világra hozta Batthyány Emíliát, két évvel később pedig Lajost. A szülők halotti címereit a Hadtörténeti Múzeumban őrzik. (59–60. kép. HM 99.144.1/KE; 99.149.1/KE) Az apa halotti emlékéen a grófi Batthyány címer, az anyáéén a saját és férjének kettős címere látható – a halálozási dátumaik feliratait felett.

59. kép. Batthyány József Sándor halotti címere

60. kép. Skerlecz Borbála halotti címere

A terebélyes Batthyány család személyiségei közül természetesen a legismertebb családtagról, gróf Batthyány Lajos miniszterelnökről maradt fenn a legtöbb ábrázolás. Az 1840-es évektől kezdve politikai pályájához kapcsolódva jelentkeztek különböző techni-

kájú és műfajú művek. Pere és tragikus halála után pedig már az önkényuralom idején megindult a főképpen özvegye által kezdeményezett kultusza. Ennek az időszaknak a művei között sok a visszapillantó tartalmú emléklap.

A kiállítás középpontjában Batthyány Lajos egy késői ábrázolása áll. (61. kép. SM Ltsz.: 57.1) A szűkszavú nyilvántartás mindössze a következőket közli a festményről: „Barabás M után Burger S., 1900. Mérete: 230x135 cm” A képet valószínűleg Burger Lajos (1869–1929) festette, azonban a Barabás Miklós készítette eredetijét nem ismerjük, csak egy 1898 előtt készült fényképről. Az ikervári kastély szalonjáról készült fotón

a kandalló felett, a fegyverfal mellett látható a festmény. A művész puritán fekete díszmagyarban, jobbjával asztalra támaszkodva, oldalán karddal ábrázolta a grófot. A díszmagyar mentéje a Batthyány mögötti fotelben hever.

A kiállításon elsősorban korábbi ábrázolásai kerültek bemutatásra, mivel leginkább ezen alkotások segítségével ismerhető meg Batthyány Lajos igazi arca. A legkorábbi fennmaradt felnőttkori képe Friedrich Lieder műve. (62. kép. MNM TKcs. Ltsz.: 20/1951) A vízfestésű félalakos portré családi emlékek készült. Batthyány nyitott nyakú ingben ül karosszékében, vállán romantikus ráncokban leomló köpeny van átvetve.

61. kép. Batthyány Lajos képmása

62. kép. Batthyány Lajos
mellképe, 1839

63. kép. Batthyány Lajos
ülő térképe, 1840

Batthyány Lajos az 1840-es évekre a főrendi ellenzék vezére lett. Közéleti pályájának kibontakozásával párhuzamosan szaporodtak meg arcképei, elsősorban a publicitást szolgáló sokszorosított grafika műfajában. 1840-ben a bécsi Faustín Herr örököltette meg félalakban, karosszékben ülve. (63. kép. MNM TKcs. Ltsz.: 7027) Az osztrák gra-

fikus – Batthyányt kívül – Deákról és Széchenyiről készített litografált arcmást ebben az esztendőben.

Két évvel később Franz Eybl rajzolta körbe a pozsonyi országgyűlés résztvevőit. A sok esetben kitűnő karakterábrázolást nyújtó félalakos, vagy térdképes portrék általában sötétszínű, zsinórdíszes, magyar viseletben mutatják be ábrázoltjaikat. Batthyány Lajos képmása esetében a háziköpenyben, kihajtott inggallérral lerajzolt portrémodell inkább a miniatúraművészet családias hangulatú és közeli hozzátartozóknak készült irányzatát követi. (64. kép. MNM TKcs. Ltsz.: 170/1952)

Batthyány Lajos a hazai portréfestészet kiemelkedő képviselőjével, Barabás Miklóssal már 1845/46-ban kapcsolatba lépett, és feleségéről, valamint fiairól készítettett rajzokat. A Batthyányról készült legismertebb litográfia Barabás alkotása. (65. kép. MNM TKcs. Ltsz.: 677) A félalakos portrén a díszmagyart minden fölös részletezéstől menten ábrázoló művész a negyvenedik évét meghaladt államférfi arcának hű, egyben a közvéleményt inspiráló visszaadására koncentrált.

64. kép. Batthyány Lajos
ülő térképe, 1842

65. kép. Batthyány Lajos derékképe, 1848

Than Mór 1868-ban, a vasi megyeháza díszterme számára festett életnagyságú, egészalakos Batthyányt ábrázoló festménye alapján készítette el a kiállításra Wieber Ma-

riann a miniszterelnök öltöztetett szobrát. (66. kép. DBSLM) A szobor által viselt kékes-sötétszürke bársony anyagú díszmagyar a legegyszerűbbek közé tartozik. Dolmányán féloldalas piros vitézkötés, mentéje puritán prémdíszítéssel ellátott. Harisnyanadrágja és deli saruja egyaránt kékes-sötétszürke színű. Jobb kezében csalmáját, vagyis fejfedőjét tartja, míg balja vállán átvetett piros bandalérral felkötött kardján nyugszik.

Országszerte számos szobrot mintáztak Magyarország első felelős kormányának miniszterelnökéről. Ikervár ékessége gróf Batthyány Lajos szobra, Bory Jenő alkotása, melyet közadakozásból állíttatott a település lakossága. Az emlékművet 1913. október 12-én leplezték le. Az ikervári kastélypark északnyugati csücskén álló ércszobor fából faragott változata Szabó Béla és Rajogoj Alekszejevics közös műve. (67. kép. Szabó Béla tulajdona.)

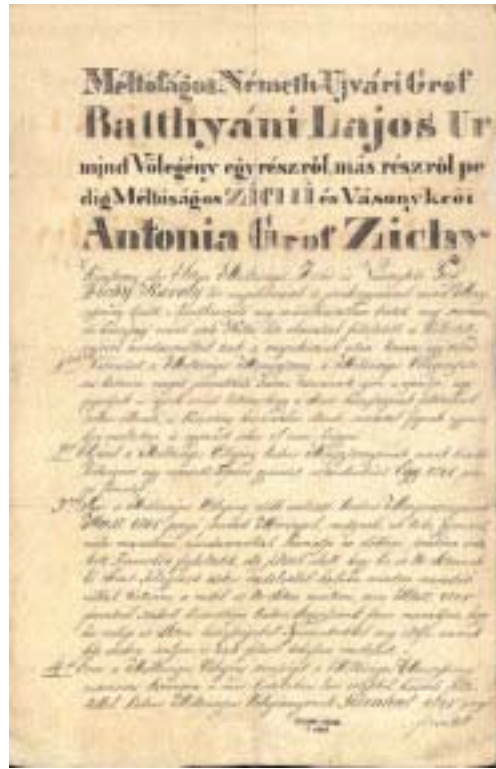

67. kép. Batthyány Lajos ikervári szobrának fából faragott változata

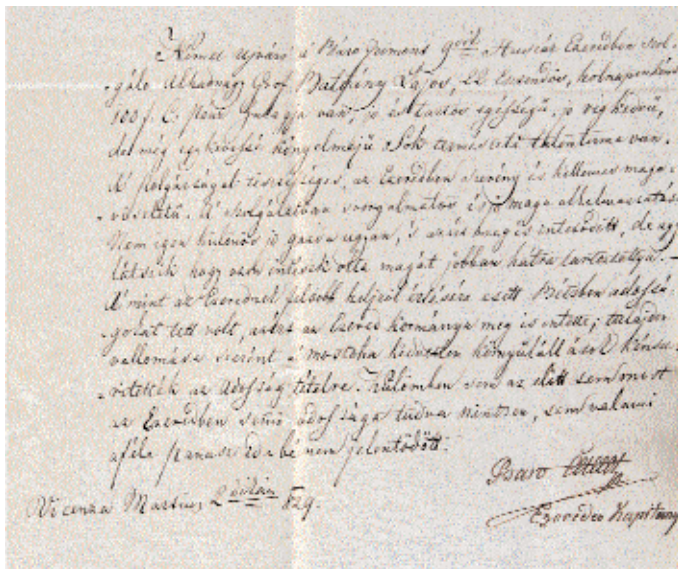
66. kép. Batthyány Lajos öltöztetett szobra

Batthyány Lajos – apja korai halála után – bécsi nevelőintézetbe került, tanulmányait a császárvárosban végezte. Anyjával 18 évesen konfliktusba keveredett, jobb megoldás híján 1826-ban belépett a hadseregbe. Felettese jellemzése szerint: „*Sok természeti thalentuma van. A polgársággal tisztességes, az Ezredben szerény és kellemes magaviseletű. Nem igen különös jó gazda ugyan, s azért meg is interődött, de ugy látszik, hogy azon intések olta magát jobban hátra tartoztattya.*” (68. kép. VaML Vas vm. közgy. ir. 1829. 31-32. f.) Büntetésként elmaradt várt előléptetése, ezért nagykorúsága beöltése után leszerelt.

Művelt, céltudatos ifjú arisztokrataként vette át 1831-ben birtokait, legfőbb célkitűzéseként a gazdasága modernizálását jelölte meg. Az 1830-as években – arisztokrata kortársai példáját követve – beutazta Európa nagy részét. 1834. december 4-én vette feleségül Zichy Antóniát, s tíz tanú jelenlétében házassági szerződést kötöttek. (69.

69. kép. Batthyány Lajos és Zichy Antónia házassági szerződése

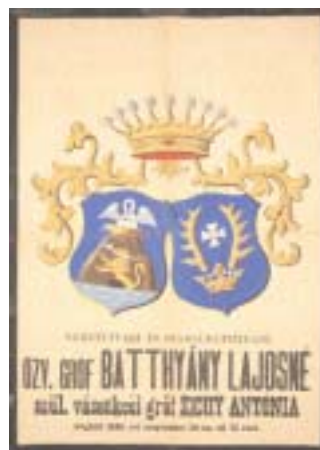
68. kép. Jellemzés Batthyány Lajos alhadnagyról

kép. MOL P 809. B. cs. lt. 9. cs.) Ebben megígérték, hogy egymást soha el nem hagyják. A vőlegény évi 1000 forint főpénzt ajánlott a menyasszonynak, valamint nagy összegű mőringot ígértek egymásnak. A szerződés értelmében Batthyány Lajos halála esetére az özvegy megkapta birtokai hasznélvezeti jogát, azonban a gyermekeik neveléséről gondoskodni a kellett, özvegyi tartásul pedig évi 12 000 forintot kapott.

70. kép. Zichy Antónia gyászjelentése

Zichy Antónia öt gyermeket szült Batthyány Lajosnak, közülük kettő nagyon korán meghalt. A grófnő férje karrierjének formálásában mindig legnagyobb támaszának bizonyult, Batthyány Lajos kivégzése után kultuszának kezdeményezője és legfőbb ápolója volt. Zichy Antónia 1888. szeptember 29-én hunyt el Dákán, amit fia, lányai, vői és unokái gyászjelentésben tudattak a közvéleménnyel. (70. kép. OSZK Knyt.) A temetésen kifüggesztett halotti címere is fennmaradt. (71. kép. OSZK Knyt. címer 2) A fekete keretes papíron a Batthyány és a Zichy címer látható, alatta a következő szöveggel: „Németújvári és Szabadbatthyáni özv. gróf

71. kép. Zichy Antónia halotti címere

Batthyány Lajosné szül. Vásonkeői gróf Zichy Antónia meghalt 1888. évi szeptember 29-én; élt 72 évet.

A kiállítás fókuszába Batthyány Lajos két ruhadarabja került: selyemdolmánya és mellénye. Előbbi fazonja állógalléros, zsinórozással gazdagon díszített, derekán mindkét elején csákkóra vágott. Anyaga sárga alapon zöld leveles, fehér nárcisz-mintás selyemdamaszt. A virágfej közepe piros körhímzés, a hosszú szár és a levelek a szárba ékelődve a selyem anyagra fáradtzölddel hímzettek. Ele-

72. kép. Batthyány Lajos selyemdolmánya

jén nyolc arany kötött gomb, mely nem gomblyukba, hanem hurokkal gombolódik a mellén lévő zsinórdíszítés folytatásával. Eleje, ujjja, álló gallérja, háta a gallér alatt és a varrásokon aranyzsinórozással gazdagon díszített. A bélése géppel tűzött. (72. kép. SmM Ltsz.: SI.70.2.1) A mellény nyers színű ritka szövésű vászonból készült, geometrikus mintájú megoldásokkal. Krém és világoskék lapos hímzéssel borították, két bevágott zsebbel. A nyaka kis kivágású, ék alakú. Elején hét zsinórfül található gombbal. Háta és bélése krém atlaszselyem, derekán csattal. Elejének bélése kék selyem. (73. kép. SmM Ltsz.: SI.70.2.2.)

73. kép. Batthyány Lajos mellénye

Batthyány Lajos első politikai fellépésére az 1839–1840-es országgyűlésen került sor. A bécsi titkosrendőrség Batthyányt tartotta a „*főrendi ellenzék lelkének*”, és arra a következtetésre jutott, hogy „*az egész főnemesség között talán leginkább Batthyány Lajos gróf*

bódol a demokratikus-liberális alapelveknek”. 1844-től ő volt az elnöke a Magyar Kezsedelmi Társaságnak, tőle származott a hazai termékek fogyasztását népszerűsítő Országos Védegylet létrehozásának gondolata. Batthyány irányításával alakult meg 1847-ben az Ellenzéki Párt, melynek követelései között szerepelt az alkotmányos sérelmek orvoslása, az országgyűlésnek felelős kormány megalakítása, az egyesületi és gyűlekezési szabadság törvénybe iktatása, valamint Magyarország és Erdély uniója. Az 1848. március 15-i pesti forradalmat követően István nádor Batthyány Lajost nevezte ki Magyarország első felelős kormányának miniszterelnökévé. Batthyány egész miniszterelnöksége alatt arra törekedett, hogy az 1848 tavaszán elért alkotmányos viszonyokat megőrizze. Kormányának a nemzetiségek felkelésével is szembe kellett néznie, ezért a gróf maga irányította a nemzetőrség, majd a honvédség felállítását. 1848 szeptemberében az őt ért sérelmek miatt benyújtotta lemondását, azonban a nádor újra őt bízta meg kormányalakítással. A pákozdi csatát követően, október 2-án azonban végleg lemondott. Október 10-én csatlakozott a Jellacic Horvátországba vonuló csapatai ellen támadásra készülő Vas megyei nemzetőrökhöz, ám leesett megbokrosodott lováról, ezért a harcokban részt venni nem tudott. Az országgyűlésben elvállalta a Windisch-Grätz-hez, az osztrák seregek főparancsnokához induló küldöttségben való részvételt. 1849. január 8-án Pesten az osztrák katonai rendőrség letartóztatta, majd minden vagyonát elkobozták.

A Pesten fogva tartott Batthyányt és politikai fogolytársait – a honvédsereg tavaszi hadjárata miatt – április 23-án, osztrák katonai őrizet mellett útnak indították Laibach (Ljubljana) felé. Április 27-én értek Jánosházára, a foglyokat a Korona vendégfogadóban szállásolták el. A jánosháziak tudomást szereztek a

legfontosabb fogoly kilétéről, aki a közeli ikervári uradalom tulajdonosa volt. Az éjszaka folyamán fegyveres felkelés bontakozott ki a helyi és környékbeli lakosság részvételével. A felkelők vezetői követelték Batthyány és fogolytársainak szabadon bocsátását. Az őrség parancsnoka a foglyok agyonlövésével fenyegetőzött, és felszólította Batthyányt, hogy nyugtassa meg a tömeget. A gróf – aki saját ártatlanságának tudatában bízott az igazságszolgáltatásban – teljesítette a parancsnok kérését, és a szabadság helyett a felkelők lecsillapítását választotta: *„Ne kívánják halálunkat idő előtt, s ne idézzék föl, a mint már mondtam s most könnyörögve újra mondom, a mit kikerülni lehetetlen volna, Jánosházának végpusztulását.”* Batthyány beszéde megtette a várt hatást, s a foglyok és őreik folytathatták útjukat Laibach felé. A kiszabadítási kísérlet jelenetének makettjét Imhof János alkotta meg a kiállításra. (74. kép. DBSLM)

Batthyányt Laibachból Pozsonyba, majd Olmützbe szállították, ahol megkezdődött főtárgyalása. Hiába bízott az *igazságszolgáltatásban*, elítélése egy előre eldöntött végkimenetű peres eljárás eredménye volt. A hadbíróság 1849. augusztus 30-án felségárulásért kötélt általi halálra és teljes vagyonek kobzásra ítélte az első felelős kormány miniszterelnökét. Batthyány kivégzése előtt együtt raboskodott Balassa Jánossal, a modern magyar sebészet megteremtőjével. Balassa 1848/49-ben Kossuth híveként egyetemi klinikáját a sebesült honvédek részére rendezte be, valamint tábori sebészstanfolyamokat szervezett, ezért került börtönbe. Fogsága alatt Batthyány cellája mellé került, és amikor az első miniszterelnökünk kivégzése előtti estén a nyakát erősen megsebezte egy hozzá – a felesége által – bejuttatott késsel, Balassát hívták át sebei bekötésére. Balassa, mint orvos megállapította Batthyány nagy vérvesztését, sebeit gon-

74. kép. A jánosházi kiszabadítási kísérlet makettje

dozva tiltakozott az elgyengült ember kivégzése ellen. A kiállításon Balassa János ezüst díszkardja szerepel. (75. kép. SmM Ltsz.: SF.70.558) Az ötvösremek kimunkálású díszkard pengéjének és a markolatának találkozásánál illeszkedő egyenes keresztvas végei kígyófejben csavarodnak. A felfelé néző kígyó nyitott szájába omlik a markolat díszes végét képező hullámos szakállú férfifej homlokából kiinduló háromfonatú lánc. Hüvelyén a markolat alatt, a középrészen és a végződésén, három tagolásban indák között a virágminták plasztikusan kiemelkednek. A markolat végét díszítő férfifej igazi ötvösremek.

75. kép.
Balassa János
kardja

Batthyány sebesülései miatt a pest-budai katonai kerület parancsnoka úgy döntött, hogy nem felakasztatja, hanem agyonlöveti a gróft. A vérvesztéstől tántorgó egykori miniszterelnök a kivégző osztag előtt fél térdre ereszkedett, és „Éljen a haza! Rajta vadászok!” kiáltással várta, hogy a sortűz eldördüljön. Ferenc József ugyanezen a napon, 1849. október 6-án végeztette ki Aradon a szabadságharc 13 tábornokát. Kilencet közülük közülük felakasztottak, Damjanich János, Knézich Károly, Lahner György, Leiningen-Westerburg Károly és Vécsey Károly bitófáinak darabjait a Smidt Múzeum kölcsönözte a kiállításra. (76. kép. SmM Ltsz.: ST.87.229) Az akasztófák vizsgálatát végző Hollendonner Ferenc professzor adományozta az ereklyéket Smidt Lajosnak, egy sikeres műtét után.

76. kép. Az aradi bitófák darabjai

Batthyány holttestét a pesti józsefvárosi temetőben, majd a ferencesek templomában helyezték el. A kiegyezés után lehetővé vált újratemetése, melyet a család és Pest városa közösen szervezett meg 1870-ben. A Kerepesi temetőben található monumentális mauzóleuma Schickedanz Albert terve alapján közadakozásból készült el 1874-ben.

Herenden ma is gyártják a Batthyány-min-tás porcelánokat, amelyeken leggyöszérűen szétterülő, stilizált levelek és apró virágok alkotta aranyozott motívumok láthatók elszór-tan. (77. kép. HPMA) A hófehér porcelán eleganciájának ad hangsúlyt a tárgyakon körbe-futó aranyozott és kobaltkék kontúrscsík. A si-ma bordúrt három nagyobb levélmotívum és a közöttük elhelyezkedő két-két kisebb virág díszíti. E minta gróf Batthyány Lajos, későbbi miniszterelnök részére készült és az 1842-es Iparmű Kiállításon érmet nyert.

Batthyány Lajos kultuszának legutóbb ke-ltezett tárgya egy hollóházi díszváza, Sikota Győző iparművész alkotása. (78. kép. DBSLM) A váza elején a Barabás-féle Batthyány-portré látható, alatta a következő felirattal: „GRÓF BATTHYÁNY LAJOS ELSŐ FELELŐS MAGYAR KORMÁNY MINISZTERELNÖKE”. A hátoldalra a gróf jelmondata került: „MINDEN HAZÁM JAVÁRA, AMI CSEKÉLY ERŐMBŐL KITELIK”.

77. kép. Batthyány mintás herendi készlet

78. kép. Batthyány Lajos portréjával és jelmondatával díszített váza

Boldog Batthyány-Strattmann László

Batthyány Lajos miniszterelnökhöz mérhető, kiemelkedő személyiség volt dr. Batthyány-Strattmann László herceg (1870-1931). Több szobrot is mintáztak róla, a kiállításon Lesenyei Márta szobrászművész alko-

79. kép. Lesenyei Márta hercegorvost ábrázoló szobra

tása szerepel. (79. kép. SOM) Az aranyozott gipsz mellszobor bronz változata az 1999. október 24-én felszentelt körmendi Batthyány-emléktemplom előtt áll.

Batthyány László Dunakilitin született 1870. október 28-án Batthyány József György és Batthyány Ludovika tizenegyedik gyermekeként. Hat éves volt, amikor Köpcsénybe költözött a család, amit az apa hamarosan elhagyott, az anya pedig 1882-ben meghalt. Tanulmányait Kalksburgban, illetve a jezsuiták kalocsai gimnáziumában végezte, 26 évesen

iratkozott be a bécsi orvosi egyetemre. 1900-ban orvossá avatták, Köpcsényben magánkórházat rendezett be. 1915-ben – utód nélkül – meghalt Batthyány-Strattmann Ödön herceg, így a hitbizomány, a Strattmann név és a hercegi cím a család pinkafői ágából származó Lászlóra szállt, aki Trianon miatt 1920-ban Magyarországra, körmendi kastélyába költözött. A kiállításon szerepel az 1927. évi országgyűlési meghívója. (80. kép. DBSLM Ht. 90.1.13) A herceg a felsőház tagja volt, s ennek üléseire hívta meg 1927. január 27-én „Vitéz Nagy-Bányai Horthy Miklós Magyarország kormányzója”. Az oklevélen a kormány felzetes papírpecsétje mellett Horthy aláírása olvasható.

Batthyány László 1898. november 10-én vette feleségül az anyai ágon orosz, apai ágon osztrák származású Coreth Mária Terézia grófnőt. Házasságukból 14 gyermek született, három közülük kiskorában meghalt. A Körmendi Iparos Dalárda 1925-ben tartotta zászlószentelését, mely alkalmából Coreth Máriát kérték fel zászlóanyának. E jeles alak-

80. kép. A herceg országgyűlési meghívója, 1927

alomból a hercegné két azonos méretű és kivitelezésű, de más-más feliratú zászlószalagot készíttetett. A nyomott mintás fehér selyemdamasztból készített széles masnival megfejejt kétágú zászlószalag egyik szárán „A Körmendi Ipartestületnek emlékül”, illet-

81. kép. Batthyány-Coreth kettőscímekkel díszített zászlószalag

82. kép. Dr. Batthyány-Strattmann László orvosi köpenye

ve a „Körmendi Iparosdalárdának” arany fémszállal kivarrott felirat, valamint ovális mezőben 1925. évszám díszlik. A másik zászlószalag szárán ugyancsak díszes arany fémszállal vart betűkkel „Batthyány-Strattmann hercegné” a felirat, melynek közelében hermelin paláston a hercegi korona alatt a Batthyány és Coreth család ovális mezőben ábrázolt selyemfonalból kivarrott címerai láthatók. (81. kép. DBSLM Ht. 87.4.1)

Coreth Mária segítséget nyújtott férjének orvosi hivatásának gyakorlásában is: gyakran asszisztált rendelésein és szemműtéin. A doktor szemorvosi műszerei mellett a kiállításon látható orvosi köpenye. (82. kép. SZEP) A ruhadarab jól jellemzi a herceg – társadalmi helyzetéhez képesti – szerény életmódját, ugyanis a köpeny nyaka stoppolt. Orvoslásához kapcsolódik az eredetileg köpcsényi kórházának falán elhelyezett, rendelési idejét aranyozott betűkkel feltűntető fekete márványtáblája. (83. kép. SZEP)

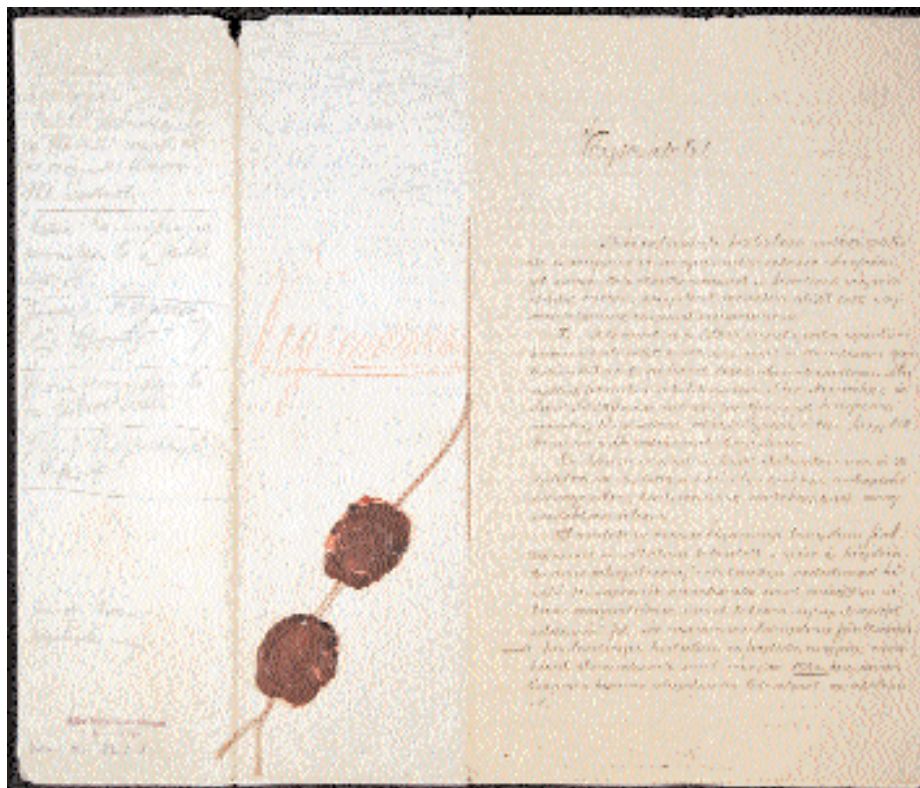
83. kép. Dr. Batthyány-Strattmann László orvosi táblája

Orvosi kudarca volt, hogy legidősebb fia, Ödön vakbélgyulladását későn diagnosztizálta. 1921. június 5-én a 21 éves fiú meghalt. A zenei tehetséggel megáldott Ödön által komponált „Ave Maria” kottáját apja adta ki nyomtatásban. (84. kép. DBSLM Nn. 21/81)

84. kép. Batthyány Ödön által írt Ave Maria kottája

Dr. Batthyány-Strattmann László életét, tudását és vagyonát orvosként, majd európai híru szemsebészként a legszegényebbek gyógyítására, szolgálatára szentelte köpcsényi és körmendi magánkórházában, ahol ingyen gyógyította a betegeket. Körmendre érkezve első dolga volt, hogy az egykori levéltár épületében szemészeti klinikát rendezzen be. Sokszor naponta akár száz beteg is várta, évi betegforgalma meghaladta az ötezret. Élete során ezerhatszáz hályogot operált, összes körmendi szemműtétét pedig háromezerre teszik. Orvosi hivatásáról végrendeletében is megemlékezett. (85. kép. DBSLM Ht.86.6.1) *„Életem egyik főfeladatául tűztem ki, hogy orvosi működéssel a szenvedő emberiségnek szolgálatot tegyek, és ez által a jó Istennek tetsző dolgot cselekedjem. Az Úr*

85. kép. A herceg végrendelete

Isten kegyelméből évek hosszú során át napról-napra dolgoztam kórházamban, tehetségemhez képest segítve beteg embertársaimon. E munkám volt forrása számtalan kegyelemnek és azon sok lelki örömmek, amely magam és családom minden tagjának lelkében uralkodott. Azért, mint életemben mindig, e helyen is mély hálát adok Teremtőmnek, hogy orvosi pályára hívott. Ha boldogok akartok lenni, tegyetek másokat boldoggá!” Már életében szentként tisztelték a szegények orvosát, akit több évtizedes előkészítő munka után II. János Pál pápa 2003. március 23-án Rómában boldoggá avathatott.

A kiállítás záró részében a szemorvos három Batthyány kortársa került bemutatásra. Batthyány Vilmos nyitrai püspök László unokatestvére volt.

Együtt végezték a kalocsai iskolát, és később is jó barátok maradtak: Vilmos keresztelte a herceg összes gyermekét. Az egyházmegyéjéből Trianon után elűzött püspök Körmenten, Lászlónál vendégségben halt meg 1923-ban. Feszülete a szemorvos unokájának, gróf Batthyány Lászlónak a tulajdona. (86. kép)

86. kép.
Batthyány Vilmos
püspök feszülete

Batthyány Tivadar (1859–1931) politikus, 1917 nyarán az Eszterházy-kormányban a király személye körüli miniszter, majd a harmadik Wekerle-kormányban a Népjóléti Minisztérium megszervezésével és a szociális ügyek vitelével megbízott tárca nélküli, illet-

87. kép. Batthyány Tivadar
bronzszobra

ve népjóléti és munkaügyi miniszter volt. A Károlyi-kormányban belügyminiszteri pozíciót töltött be. A kiállításon bronz mellszobra szerepel. (87. kép. Gróf Batthyány László tulajdona)

Batthyány Gyula (1887–1959) festőművész, grafikus, a bicskei művésztelep megalapítója volt. Művészeti tanulmányait Budapesten, Párizsban és Münchenben végezte. A hányatott sorsú művész számos díjat nyert nemzetközi kiállításokon. 1951-ben otthonából kitelepítették, majd Budapesten az Andrássy út 60-ban megkínózták, kalapáccsal verték ki fogait. 1952-ben hazaárulás címén, koholt vádak alapján először halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, de közben egészsége megrokkant, a „festő gróf” Polgárdiba vonult vissza, és itt élt haláláig a korábbi tisztartói lakásban, melyet megtarthatott. Az újkori barbarizmus egyik áldozataként 1959-ben elfeledve halt meg. Sírja a budapesti Farkasréti temetőben található.

Tartalomjegyzék

A Batthyány nemzetség családfái	3
Batthyány ősök a 16. században	6
Batthyány I. Ádám, a törökverő példakép	8
A hivatali és katonai hierarchia csúcsán – Gróf Batthyány Lajos nádor és herceg Batthyány Károly tábornagy	13
A kortárs Batthyányak	20
Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök Vas megyei emlékezete	26
Boldog Batthyány-Strattmann László	36
Tartalomjegyzék, a kiállításon bemutatott műtárgyak tulajdonosai	40

A kiállításon bemutatott műtárgyak tulajdonosai

Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár (DRGY)
 Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum, Körmend (DBSLM)
 Egyházmegyei Könyvtár, Szombathely (EK)
 Hadtörténeti Múzeum, Budapest (HM)
 Herendi Porcelánművészeti Múzeum Alapítvány, Herend (HPMA)
 Iparművészeti Múzeum, Budapest (IM)
 Magyar Nemzeti Múzeum – Éremtár (MNM Ét.), Fegyvertár (MNM Ft.),
 Történelmi Képcsarnok (MNM Tkcs.), Budapest
 Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest (MTA K)
 Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár (NFM)
 Országos Műszaki Múzeum, Budapest (OMM)
 Országos Széchényi Könyvtár – Kézirattár (OSZK Kit.), Kisnyomtatványtár (OSZK Knyt.),
 Régi Nyomtatványok Tára (OSZK RNYT), Budapest
 Sárvár Város Önkormányzata (SVÖ)
 Savaria Múzeum, Szombathely (SM)
 Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Budapest (SOM)
 Smidt Múzeum, Szombathely (SmM)
 Szent Erzsébet Plébániatemplom, Körmend (SZEP)
 Szent Márton Plébánia, Szombathely (SZMP)
 Vas Megyei Levéltár, Szombathely (VaML)

Gróf Batthyány Ádám
 Gróf Batthyány Bálint
 Gróf Batthyány László
 Dr. Gyürki László
 Szabó Béla